

TARİHİN DİLSİZ TANIKLARI: HAYVANLAR

Muhammed Tatlısu*

Dünyanın ve canlıların nasıl yaratıldığı veya var olduğu tartışmalarını “bir şekilde oldu” geçiştirmesi ile kenara bırakarak farkında olunmayan bir tarih kategorizesine değinmek gerekiyor: Çevre Tarihi.

Tarihin zamanla büyük devletlerin ve büyük insanların tarihi olmaktan çıkarak “her şeyin bir tarihi var” anlayışına evrilmesiyle başlatılabileceğimiz mikro tarih anlayışı, tarihin ilgi alanı en küçük özneye, olgulara ve kavramlara indirirken, kapsamını ise fazlasıyla genişletti. Çevre tarihi ise bu yaklaşımın var olan canlı-cansız tüm varlıkların ve bunlar arasındaki etkileşimin bir süreç halinde incelenmesini öngören bir alandır.¹ Türkiye’de 18 yıllık bir geçmişe sahip olan çevre tarihi geniş bir perspektife sahiptir, insan ve hayvan etkileşiminin tarihi de başlıca konuları arasındadır.²

İnsan ve hayvanın etkileşiminin geçmişi eskiçağlara kadar gitmektedir. Bu etkileşim zamanla hayvana üstünlük kurma, ondan besin ve taşımacılıkta yararlanma, karşılıklı sahiplenme ve belirli tanrılar ile ilişkilendirmeye kadar farklı kategorilerde ilerlemiştir. İlkel insanoğlu çevresini tanımaya başladıktan sonra “beraber yaşamak zorunda olduğu” canlıların farkına varmaya başladı. Bu farkındalık zamanla çatışmayı doğursa bile insanlar hayvanlardan çokça şey öğrendi. İnsan henüz doğaya hakim değilken hayvanların göç yollarını takip ederek kendileri için de uygun olan iklimlere göç etti. Onlar sayesinde zehirli bitkileri ve su yollarını keşfetmeye muvaffak oldu ve böylece daha refah ve daha uzun bir yaşama erişti.³ İnsan-hayvan etkileşimi bilhassa ilkçağlarda tanrıları hayvanlarla ilişkilendirme, tapınma ve ikonografi ile müthiş bir

boyuta ulaşarak dinler tarihinde önemli bir konuma yükseldi. İlk dinler olarak karşımıza çıkan Totemizm, Natürizm ve Animizm doğanın yaratıcılığını kabul ederken hayvan faktörü de önemli bir noktada idi. Çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere doğru bir evrim yaşanırken, buna benzer olarak hayvan tanrı ve motiflerinden insan tanrı ve motiflerine doğru bir evrim yaşandı. Kimi zaman da yarı hayvan yarı insan motifleri etkili oldu.

İbn-i Haldun sosyolojisindeki “Coğrafya kaderdir” faktörü ise insan-hayvan etkileşiminde temel değişimi simgeleyecek durumdadır. Örneğin Antik Mısır’da Nil Nehri ekseninde timsah faktörü etkili oldu ve bu tanrı Sobek ile dini bir motif halini aldı. Oldukça masraflı ve genellikle seçkin insanlara mahsus olan “mumyalama” bazı timsahlar için de yapılabilecek hale geldi.⁴ Aynı şekilde tanrı Ra başta panter olmak üzere çeşitli hayvanlar ile somutlaştırılmaya çalışıldı. Mezopotamya’nın kültürel başkenti Babil’de ise aslan ve panter gibi hayvanların etkisi büyüktü. Babil İmparatorluğu’nun en önemli krallarından II. Nebukadnezar dönemindeki kent inşasında yol boyunca uzanan aslan ve kaplan heykelleri mevcuttu. Aynı zamanda kentin girişindeki ünlü İştar Kapısı üzerindeki çok sayıdaki ejderha ve boğa gibi hayvan motifleri de dikkat çekiciydi. Önasya ikonalarında hayvanların iyilik ve kötülük ekseninde tasviri görülürken, Hristiyan sanatının ilk evrelerinde ise İsa’nın kuzu, güvercin, tavuskuşu ve balık gibi hayvanlarla simgelendiği görülmektedir.⁵

Bu noktada insan, doğa/hayvan ve din üçlenesinde doğanın yaratıcı ve bereket veren tüm özelliklerinin bir kadında toplandığı Kibele’ye atıf yapmak gerekir. Ana tanrıça ve bereket tanrısı olarak bilinen Kibele, aynı zamanda vahşi hayvanların da koruyucusu, yani bir potnia theron’du. Sardes’te Artemis ile senkretize olan Kibele, Roma’da ise kent koruyucusu sıfatına sahip oldu. Lidya’nın son sülalesi olan Mermnadlar döneminde onun ilk inanç resimleri ortaya çıktı. Hititler’de panter ve kaplanla beraber tasvir edilirken sonraları da aslanla beraber tasvir edilmeye başladı. Hayvanların mitolojideki imgesi zamanla siyaset için de önemli hale geldi. Ağırıklı olarak güçlü ve ihtişamlı hayvanlar devletlerin bayraklarında ve milli motiflerinde etkili oldu. Bu etkiye örnek olarak Avrupa derebeylerinin armalarındaki hayvansal motifler, Roma’nın kuruluş efsanesi, çok farklı kültürlerce

* Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğrencisi: tatlisumuhammed@gmail.com, Yayın tarihi: 18 Nisan 2018

¹ M. Fatih Çalışır, (t.y.) “Çevre Tarihi Üzerine Notlar (1)” : 1

² Burcu Kurt, “Tarihin Dilsiz Tanıkları” *Toplumsal Tarih*, Nisan 2018 (292): 34.

³ Türel Özkul, Uluslararası Katılımlı IV. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu 21-23 Mayıs 2014, “Veteriner Hekimliği Perspektifinden İnsan-Hayvan Etkileşimi”, *Lokman Hekim Journal*: 33.

⁴ Gizem Çimen, “Mısırda 2500 Yıllık Timsah Mumyası Bulundu”, *Arkeofili*: 16 Aralık 2015.

⁵ “Hayvan”, (1986). *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Cilt 9, Gelişim Yayınları: 5138-39.

benimsenmiş olan çift başlı kartal motifi ve kurt motifleri verilebilir.

İnsan-Hayvan Etkileşiminde Değişim

İnsan-hayvan etkileşimi zaman içerisinde çok farklı bir boyuta ulaşarak üstünlük mücadelesine ve insanın hayvan üzerindeki hegemonyasına evrildi. Kimi zaman hayvanın zekâsından ve gelişmiş duyularından yararlanan insan, modern dönemde ise onların özgürlüğünü kısıtlayarak, savaşlarda ve bilimsel çalışmalarda yararlandı. Niyet faktörünü ele alacak olursak değişen doğa ve evrilen hayvan “onların sahiplenilmesinin” önünü açtı. Hayvandan fayda ve sadakat beklenirken, buna karşın onların yeme-içme gibi fizyolojik ihtiyaçları üstlenildi. Etinden, sütünden, yumurtasından, derisinden, dışkısından yararlanan hayvan, kimi zaman caydırıcı güç, kimi zaman iletişim aracı, kimi zaman da diplomatik hediye oldu. Tabii ki bunlara tarihi eskiçağlara kadar dayanan fakat 19. Yüzyılda dünyanın her yerinde farklı amaçlar için yayılmaya başlayan hayvanat bahçelerini⁶, hayvan ticaretini ve hayvan dövüşürmelerini de eklemek gerekir. İnsan bu yöntemler ile hayvanın her şekilde kendi yararına olacak şekilde kullanmış, niyet faktörüne göre de sömürmüştür diyebiliriz. Elbette bazı dönemler ve gelişmeler insanlar ile hayvanlar arasındaki ilişkide fazlasıyla yön verici oldu. Genel olarak tarımın ortaya çıkması, modern dinlerin doğuşu ve bu dinlerdeki hayvan algısı, son olarak da nüfus artışı ve kapitalist üretim sistemi (agrosanayi gibi) genel kategorilerdir. Bunlara avcılık ve toplayıcılığın süreç içinde evrilmesi ve bu evrimin farkında olunmaması, insanın daha iyi bir yaşam mücadelesinde olması gibi alt kategoriler de eklemek gerekir. İnsan haklarındaki gelişmelerle yavaş yavaş hayvan haklarının da görünürlüğe ulaşması, değişmeye başlayan din algısı ve basın-yayına olan erişimin internet ve sosyal medya eliyle artması da toplumdaki farkındalığın artmasını hızlandırdı.

“Kedilerin Rönesansı”

İnsanın kediyile olan etkileşimi süreç içerisinde faydacı ve işlevsel bir yaklaşımdan dini bir görünüme erişti. Bu modern dinlerin ortaya çıkmasıyla birlikte etkisini tekrar işlevselliğe yöneltti. Öyle ki tarımın insanlar için önemi düşünüldüğünde fare gibi ürünlere zarar veren hayvanlara karşı kediler kurtarıcı rolü üstlendi. Bu noktada kediler Antik Mısır’da tanrısalvari bir niteliğe

erişti ve üstün canlılardan sayıldı. “Musiki, aşk ve güzellik ilâhlarını temsil eden kedi, kadınların güzellik derecesinde benzetmelere uğradı: “kedi gibi güzel”.⁷ Roma’da ve Avrupa’da ise Hristiyanlığın etkili olması sonrasında kediler paganizmle olan senkretizelerinden ötürü pek hoş karşılanmıyordu.⁸ Kediler aynı zamanda batıl inançlarda da fazlasıyla yer edinmiştir. Özellikle kara kedi görmenin uğursuzluk ve bela getireceği düşüncesi halen daha yaygın batıl inançlar arasındadır. Modernizm ve değişen dünya algısı bile bu tarz düşüncelerin etkisini kıramamıştır. Amerika’da 1990’da yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre Amerikalıların %14’ü kara kedi görmenin uğursuzluk getireceği düşüncesini korumaktadır. İtalya’da ise 2007’de “The Italian Association for the Protection of Animals and the Environment” adlı hayvan derneğinin iddiasına göre ülkede er yıl 60 bin kadar kara kedi uğursuzluk getireceği düşüncesi ile öldürülmektedir. İngiltere’de ise buna zıt olarak kara kedinin uğur getirdiği düşüncesi hakimdir.⁹ Tüm bunların dışında hayvanların olumsuz anlamda kullanımı ve argodaki yeri geniş çaplı olarak işlenilmesi gereken bir konudur. Bu noktada kedi ve köpeklerin çeşitli benzetmeler için sıkça tercih edildiği bilinmektedir. Eserlerinde hep İstanbul’u mekân olarak seçen, aynı zamanda Doğu ve Batı’nın tahlil ve eleştirisinde öne çıkan Peyami Safa *Fatih-Harbiye* adlı romanında ana karakter üzerinden Doğu ve Batı’yı şöyle betimlemektedir: “*Neriman düşündü ve bir anda şarkıların kedileri ve garplıların köpekleri niçin bu kadar sevdiğini anladı. Hristiyan evlerinde köpek ve Müslüman evlerinde kedi bolluğu şundandı: Kedi yer, içer, yatar, uyur, doğurur; hayat hep minder üstünde ve rüya içinde geçer; gözleri bazı uyanıkken bile rüya görüyor gibidir; lâpacı, tembel ve hayalperest mahlûk, çalışmayı hiç sevmez. Köpek diri, çevik, atılgandır. İşe yarar; birçok işlere yarar. Uyurken bile uyanıktır. En küçük sesleri bile duyar, sıçrar, bağıır.*”¹⁰

İnsana olan yakınlıkta köpeklerle kıyaslanan kedilere dair son yıllarda farklı araştırmalar yapılmaktadır. Örneğin kedilerin köpekler kadar sahiplerinin duygu ve davranışlarının farkında olup olmadıkları yönündeki araştırmalarda yeni bulgular elde edildi. Oakland Üniversitesi’nden Moriah Galvan ile Jennifer Vonk’un on iki kedi ve sahiplerinin davranış ve değişimlerini incelediği araştırmaya göre kedilerin sanılan aksine sahiplerinin değişimlerine ilgili olabildikleri görüldü. Fakat halen daha kesine yakın bulgular için çokça

⁶ “Hayvanat bahçesi”, (2004). *AnaBritannica*, Cilt 10, Ana Yayıncılık: 519.

⁷ Samuel Aysoy, (1954). “Değişik Milletler Tarihlerinde Kedi: Osmanlı ve Fransız Edebiyatında Kedi, Türkler’de Kedi Hakkında Mevcut İnanışlar, Hürâfeler, Hikâyeler, Kedi Dostları, Kedi Düşmanları, Kedi ve Ahlâk”: 42.

⁸ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, (1993), Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, Cilt 3: 516.

⁹ Ali Köse ve Ali Ayten, “Bâtil İnanç ve Davranışlar Üzerine Psikososyolojik Bir Analiz”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009), Sayı: 3: 65-66.

¹⁰ Nan A. Lee, (1997). “Peyami Safa’nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi”, Ötügen: 188.

araştırmaya ihtiyaç var. Genel olarak 30 bin yıl önce evcilleşen köpek ile 10 bin yıl kadar önce evcilleşen kediler üzerine yapılan araştırmalarda sayısal olarak ciddi bir fark vardır.¹¹

Günümüzde dikkat çekilmesi gereken konulardan biri de sosyal medyadaki hayvan paylaşımlarıdır. Kediler bu konuda başı çekmekte, köpekler de onları takip etmektedir. Hatta milyonlarca takipçisi olan bazı ünlüler sahip oldukları kedi ve köpek gibi hayvanlar için “ayrı bir hesap açarak” paylaşım yapmaktadır. Bu, mizahi de olsa canlıya bir nevi sosyal bir kimlik vermek anlamına gelmektedir. Bu iki türün bu kadar popüler olmasındaki ana neden insana en yakın ve en çok görülen canlılar olmasıdır. Özellikle İstanbul’un kedileri şehir fotoğrafçıları sayesinde günümüzde oldukça popüler hale gelmiştir. Bu popülerliği “Kedilerin Rönesans’ı” şeklinde yorumlayan Ceyda Torun ise 2017’de “Kedi” adlı bir belgesel filmin yönetmenliğini yaptı ve bu film hem yerel hem de uluslararası salonlarda gösterildi.¹²

Aynı zamanda çeşitli ülkelerde farklı nitelikte kedi festivalleri ve kedi güzellik yarışmaları yapılmaktadır. Bunlara ek olarak kedilerin popülerliği sinema ve animasyonda fazlasıyla etkilidir. En popüler olanları Garfield, Tom ve Sylvester olarak gösterilirken, Arlene, Cattanooga Kedileri, Azman, Babbit ve Catstello, Banjo, Beans, Beverly, Bonkers, Boo, Butch vb. akıllarda yer edinmiştir.¹³ Son olarak dünya genelinde ülkelere göre değişen kedi günleri de vardır. 1969’da kurulan Kanada merkezli Uluslararası Hayvan Refahı Fonu da 2002 yılında “8 Ağustos” gününü “Uluslararası Kedi Günü” ilan etmiştir.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Örnekler

a) Arslanhaneler

Avrupa’daki sanayinin gelişme hızına ayak uyduramadığı için üreten ekonomiye sahip olamayan ve bu sebeple onların pazar alanı olarak kalan Osmanlı, şüphesiz bir tarım imparatorluğu idi. Tarımsal üretiminde ise özellikle öküzler büyük bir güç kaynağı olarak görülür ve vergi alınırdı. Padişahların hayvanlara olan ilgisi ise av ve sahiplenme ekseninde gelişmişti, zaman içerisinde kişisel hobi ve uğraşları kurumsal bir yapıya bile dönüşüyordu. Bu noktada kökleri ilk Türk toplumlarına kadar indirilebilen ava

önem verilmiş ve bir nevi övünç kaynağı olarak görülen geleneklerden biri haline gelmiştir.¹⁵

Ferdi ilgilenmelere örnek olarak Philadelphia’da *The American News Journal* adlı gazetede James Royson imzasıyla çıkan 10 Mart 1909 tarihli makale verilebilir. İ. Arda Odabaşı’nın çevriyazısı ile Türkçe’ye çevrilen makale, James Royson’un Meşrutiyet yıllarında II. Abdülhamit’i ziyaret etmesiyle ilgilidir. Yazıya göre Abdülhamit konuğuna Ankara ve Van gibi şehirlerden edindiği kediler ile Amerika ve İngiltere’den edindiği kedileri birleştirerek farklı türde kedilere sahip olduğundan bahsediyordu.¹⁶ Ferdi ilgilenmelerde Asya ve Afrika’dan getirilmiş veyahut hediye olarak yollanmış yırtıcı hayvanlar da ön plandaydı. Fil, arslan, kaplan, pars ve kurt gibi hayvanların güç gösterisi olarak sunulması furyasına Osmanlı Padişahları da katılmıştı. Zamanla bu yırtıcı hayvanların barınma ve bakımları için eski kiliseler, Bizans zindanları veya sarnıçları “Arslanhane” olarak tesis edilmiş, bakıcılar tutularak bütçe ayrılmıştır. Arslanhanelerin zamanla kurumsal bir yapıya bürünmesinde baştaki padişahların ilgi seviyesinin etkisi büyük oldu. Hem 15, 16 ve 17. Yüzyıllarda İstanbul’u ziyaret eden yabancı seyyahlar hem de Evliya Çelebi kendi izlenimlerinde Arslanhanelere ve hayvanların kullanım şekillerine yer verdi. Evliya Çelebi’ye göre buralarda tutulan yırtıcı hayvanlar yarı uyuşturulmuş ve zincirlenmiş bir şekilde bakıcıları eşliğinde seyirciler arasında geçiriliyordu.¹⁷

Genel olarak talepten çok Afrika’daki yerel yöneticiler tarafından hediye olarak gönderilen arslanvari hayvanlar için kurulan Arslanhaneler belirli bir süre sonra saray içlerine kadar girdi. Abdüzzazir’in yabani hayvanlara ilgi duyması Beylerbeyi ve Çırağan Sarayı’nda küçük kafeslerden oluşan barınaklar da eklenmişti. II. Abdülhamit ise Yıldız Sarayı bahçesine küçük bir doğa müzesi kurmuştu.¹⁸ Tabi ki tüm bu ferdi ilgi ve çabaların devlet projesi olması için çok daha fazlası gerekliydi.

b) Sokak Köpekleri

Sokak köpeği tanımında temel nokta köpeğin sahipsiz olmasıdır. Köpeğin bir nevi kimliksiz olması onun özgür olduğu anlamına gelse bile bu özgürlük ona belirli bir yaşam mücadelesi zorunluluğunu da yüklemektedir. Bu noktada Osmanlı sokaklarındaki

¹¹ Robin Wylie, “Kediler sahibinin duygularını hissediyor”, BBC Türkçe: 17 Kasım 2015.

¹² “Kedi sayesinde İstanbullulara aşık oldum”, BBC Türkçe: 30 Mayıs 2017.

¹³ “Animasyon ve Sinema Dünyasında En Ünlü Kediler” (t.y.): 4 Mart 2017 (arşiv tarihi).

¹⁴ “Are You a Cat Person? Vote for Your Favorite Fictional Feline”, *Sputnik International*: 8 Ağustos 2017.

¹⁵ Mustafa Alkan – Ferdi Gökbüğa, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Av Teşkilatı’nın Silistre Sancağındaki Yapılanması”, *Akademik Bakış*, Kış 2015, Cilt 9 Sayı 17: 34

¹⁶ İ. Arda Odabaşı, “Abdülhamid’in Kedileri” *Toplumsal Tarih*, Nisan 2018 (292): 35.

¹⁷ Mert Sunar, “Osmanlı Devleti’nde Arslanhane” *Toplumsal Tarih*, Nisan 2018 (292): 35-38.

¹⁸ A.g.m.: 41

köpeklerin tarihi ilgi çekicidir. Çünkü köpeklerin refahının bozulması yaygın bir şekilde “Batılılaşmanın” sonuçları arasında gösterilmektedir. Şehrin simgelerinden olan sokak köpeklerin tarihinde siyasi iktidarın tutumu belirleyici durumda olmuştur.

2016 yılında İstanbul Araştırmaları Enstitüsü’nde gerçekleşen ‘Dört Ayaklı Belediye: İstanbul’un Sokak Köpekleri’ sergisi toplumsal ve sanatsal ilginin farklı alanlara yönlendirilmesi açısından oldukça önemliydi. Çünkü beraber yaşamak zorunda olduğumuz ve her gün karşılaştığımız bu canlıların Osmanlı’nın son dönemlerindeki trajik durumuna da değiniliyordu.

İstanbul’un köpekleri mahrem yaşantısı olan Osmanlı mahallerinin gezginleriydi ve çoğu zaman da aidiyet duygusuyla hareket eden bekçileriydi. Osmanlı bürokrasisinin ve toplumun en önemli unsurlarından olan İslam’da köpeğin “mekruh” sayılması onları bu dönemler için evlerde beraber yaşanan canlılar arasına girmemesindeki en büyük neden oldu. Fakat sokakta bu konuda bir özgürlük vardı. Öyle ki bazı yurttaşlar öldükten sonra kendi vakfiyelerinden bu hayvanların beslenmesini bile vasiyet olarak belirtiyordu.¹⁹ Bu kadar toplumsal tabanı olan şey nasıl değişebilirdi? II. Mahmut bahsi geçen serginin küratörü olan Ekrem Işın’a göre İstanbul’daki sokak köpeklerinin refahının bozulmasına neden olan ilk kişidir ve anlatılara göre devleti köpeklere düşman etmiştir. Hayvan Hakları Federasyonu’nu (HAYTAP) ise sitelerindeki bir makalede bu olayın hikâyesini Galata’daki bir baloya gelen yaşlı bir İngiliz turistin köpeklerin hücumundan korunmak için uğraşırken yüksek bir duvardan düşerek öldüğünü ve ölüm sonrasında ise küçük çaplı diplomatik bir krizin yaşandığı şekilde açıklanmaktadır.²⁰ İnternet aramalarında fazlaca tekrar edilmiş bu bilginin odak noktası köpek refahındaki olumsuz değişimin “Batılılaşma” ve “Yenileşme” çabalarının ürünü olduğu tezidir. Tezi savunanlardan Ekrem Işın II. Mehmed’den Tanzimat Dönemi’ne kadar olan süreyi “Köpekli İstanbul”, sonrasındaki görece modern dönemi ise “Köpeksiz İstanbul” olarak açıklamaktadır. Batı’daki sokak köpeği algısının İstanbul’a uygulanmak istendiği fikri ise dayanakları arasındadır. Bu noktada özellikle meskûn olmayan Marmara adalarına sürülen sokak köpekleri süreç dahilinde gerçekleşmiştir. Bunlar arasından en trajik olanı 1910 yılında, İttihat ve Terakki’nin Meşrutiyet sonrasında otoritesini tam teşekküllü bir şekilde kurma evresinde olduğu yıllarda gerçekleşti. “Binlerce köpek

sistemli bir şekilde yakalanmış, kafeslere tıklmış, mavnalara yüklenerek Hayırsız Ada’ya götürülerek, orada aç susuz, ağır ve cefalı bir ölüme terk edildi.”²¹ Bu konu üzerine yazan çeşitli yazarlar bu tarz kısımlarının nedenini “Batılılaşma” ekseninde ortaya koyarken, Abdullah Cevdet ve İbrahim Şinasi gibi isimler de çok öncelerde köpeklerden duydukları rahatsızlıklarını makalelerinde dile getirmekten çekinmiyordu.²² Bu da İstanbul’un Avrupa şehirlerine benzetilme çabaları ve özgünlüğün yok edilerek sadece taklitle gerçekleşen yenilik hareketi tezlerine örnek teşkil edecek konulardandır.

Türk tarihçiliğinde toplumsal temele dayanmayan ve sistemli bir şekilde tepeden (zaruri) inme yenileşme çabaları genel olarak “her şeyin başı” olarak gösterilmektedir. Bazı geçerli algıları kırmak için de “Oryantalizm” kavramı sığınak durumundadır. Fakat tarihte çoğu şeyin tek bir nedeni yoktur ve yeteri kadar kaynak olmayan bir olayın tarihlendirmesini yaparken kesin yargılardan kaçınmak gerekir. Bu noktada sokak itlâflarını sadece Batılılaşma çabaları sonrasında değil, klasik dönemde de vardı. İrvin Cemil Schick Kanuni Sultan Süleyman’ın kayınbiraderi ve sadrazamı olan Lütfi Paşa’nın Şam’da 1000 kadar köpeği itlâf ettirdiği ve I. Ahmed dönemi sadrazamlarından Nasuh Paşa’nın suriçindeki köpekleri kitlelerce Üsküdar’a sürdürdüğü örnekleriyle köpek itlâflarını çağdaşlaşma hareketiyle açıklayanları “kolaycı bir yaklaşım” içinde olmaları sebebiyle eleştirir.²³

Romantik bir tarih anlayışına sahip olan Murat Bardakçı da tarihsel neden sonuç ilişkisini bu konu için savaşlar ve itlâf edilen köpekler arasında [da] kurmaya pek yakındır. 26 Nisan 1998 tarihinde *Hürriyet* gazetesindeki bir yazısında II. Mahmut dönemindeki sürgüne halkın ciddi bir tepki verdiğini ve köpeklere olan eziyet sebebiyle insanların başlarına bir musibet gelmesinden korktuklarından bahseder.²⁴ İşte Bardakçı o musibeti Mısır ordusunun Anadolu’ya girmesiyle açıklama eğilimindedir. Benzer yaklaşımını 1910 yılındaki katliam için de “*Hayırsızada sadece kayaydı, dikili tek bir ağaç bile yoktu ve 80 bin köpeğin feryadı söylendiğine göre geceleri İstanbul’dan bile işitilir olmuştur... Sesler birkaç gün sonra kesildi, zira yaşayabilmek için birbirlerini yiyen köpeklerden artık bir teki bile hayatta değildi... Ama İstanbul halkının*

¹⁹ Ekrem Işın, “İstanbul’un sokak köpekleri: 600 yıldır birlikte yaşıyoruz”, *Hürriyet Kelebek*: 23 Aralık 2016

²⁰ “Osmanlıda Hayvan Hakları”, (t.y.) Hayvan Hakları Federasyonu.

²¹ İrvin Cemil Schick, “İstanbul’da 1910’da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfı: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası” *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2010 (200): 23.

²² A.g.m.: 24

²³ A.g.m.: 24-25

²⁴ Benzer yaklaşım Ekrem Işın’da II. Mahmut’un sürgün kararından dönmesi sonrasında halkın “Yeniçeri ordusunu ortadan kaldıran padişah köpekleri ortadan kaldırmadı.” yorumuna neden olduğuyla desteklenir.

beklediği uğursuzluk da gecikmedi: Balkan Savaşı patladı...” sözleriyle ortaya koymaktadır.²⁵

1910 olayı hafızalardan halen daha silinmemiştir. Öyle ki İstanbul’un sokak köpeklerini işleyen yakın tarihli kitaplarda ve haberlerde yazılıp çizilmektedir. 2012’de ise bir gurup hayvansever Hayırsız Ada’ya terkedilen köpekler için Türkçe ve İngilizce “1910 yılında bu adada ölüme terk edilen binlerce köpeğin anısına...” yazılı granit mermerden yapılmış küçük bir “anı taşı” diktiler.²⁶

Osmanlı’daki hayvan itlâfında bir sonraki isim Cemil Topuzlu’dur. 1911 sonrasında İstanbul sokaklarındaki köpeklerin sayısı artmaya başlayınca dönemin şehreminiliği yapan Cemil Bey, 30 bin köpeği yavaş yavaş itlâf ettirdiğinden anılarında bahsetmektedir.²⁷ Önceleri kuduzla mücadelede (Osmanlıda Dâülkelp olarak geçerdi) çokça köpeğin itlâf edildiği de bir sır değildir. Bu noktada kuduz aşısını 1885’te geliştiren Fransız mikrobiyolog ve kimyager Louis Pasteur’un enstitüsüne II. Abdülhamit zamanında Osmanlı’dan hem maddi yardım hem de Zoeros Paşa, Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey gibi isimlerin yer aldığı heyet eğitim amacıyla gönderilmiştir. Altı ay kadar Fransa’da Pasteur’la yakın ilişki içinde olarak eğitim alan heyet İstanbul’a dönünce 1887’de Dâü’l-keleb ve Bakterioloji Ameliyathanesi adındaki sağlık kurumunun açılmasına öncülük etti ve böylece binlerce kişi tedavi edilme fırsatı buldu.²⁸ Aynı zamanda Louis Pasteur’a birinci dereceden mecidi nişanı verilirken, Dr. Hüseyin Remzi Bey ise kuduz hastalığı hakkında yazılmış ilk Türkçe kitap olan *Kuduz İlleti ve Tedâvîsi* adlı eserini yayımladı.²⁹

Diplomatik Hediye: “Hayvan”

Hayvanın popülerliği, güç algısı, temsil ettiği değer ve diplomasinin dönüşen yapısı coğrafya ve kültür faktörü ile birleşince ortaya hayvanların “diplomatik hediye olabileceği” sonucu çıktı. Örneklerin tarihlerine bakıldığında özellikle Asya ve Afrika toplumlarında çok eskilerden beri çeşitli hayvanların diplomatik hediye olarak verildiği görülmektedir. Bu konuda en öne çıkan devlet Çin’dir. Özellikle Çin’in diplomatik misyon çevresinde başka ülke liderlerine hediye ettiği

ve gönderdiği pandalar “panda diplomasisi” başlığı ile geniş çaplı bir incelemeyi hak edecek durumdadır.

Çin ile Osmanlı İmparatorluğu arasında çok fazla yoğun olmayan diplomatik ilişkilerde heyetlerin hediye ettiği hayvanlar da ön plandaydı. Ming Hanedanı (1368-1644) ile Osmanlı İmparatorluğu (Osmanlı, Çin’in bu dönemdeki hanedan kayıtlarında genellikle “Lumi ülkesi” olarak anılıyordu) arasında pek yoğun olmayan diplomatik ilişkilerde hayvanlar simgesel bir öneme sahipti. Bunun için Çin’e gelen yabancı heyetler haraç geleneğinden dolayı ağırlıklı olarak Çin’de bulunmayan şeyleri hediye olarak sunardı. Bu noktada *Ming Tarihi* adındaki resmi tarih anlayışına haiz zayıf bir kaynağa göre 1525 yılında Çin’e varan Osmanlı elçi[leri]si haraç olarak aslan, saraya hediye olarak da gergedan getirmiştir.³⁰ Bunun dışında İstanbul’a Afrika’daki yerel yöneticilerden aslan ve pars gibi yırtıcı hayvanlar hediye olarak gönderiliyordu. Bu da Arslanhanelerin kurulmasındaki en büyük nedenlerden biri olacaktı.

20. Yüzyıl’ın özellikle son çeyreğindeki siyasi düzen “Panda dipolomasi” literatürü için önemli gelişmelere sahne oldu. Çünkü Çin’in iyi niyet göstergesi olarak diğer ülkelerdeki algısını değiştirme amacı güttüğü pandalar sayesinde özgün bir diplomasi kavramı yaygınlaştı. 1972 yılında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Richard Nixon’a, Mao Zedong döneminde Çin’e yaptığı ziyarette Pekin hükûmeti tarafından iki panda hediye edilirken, Nixon buna karşılık bir çift öküz hediye etti. Pandalar olumlu bir hava yaratırken Amerikan halkının da ilgisini çekti.³¹ Çin, genel olarak 1957’de başlatılan panda diplomasindeki “hediye” anlayışını 1982’de durdurulurken, 1984’te kiralama, 1994’te ise ortak bakım ve bilimsel çalışmalar için kiralama gibi farklı alternatiflere ve kısıtlamalara yöneldi. 2012 verilerine göre dünya genelindeki yaklaşık 1900 pandanın 1600 kadarı Çin’de doğal ortamlarında yaşarken, diğerleri ise çeşitli ülkelerdeki hayvanat bakım merkezlerinde yaşamaktadır.³² Çin’in diplomatik pandalarının sayısı ise 2017’de 48’e ulaşmıştır.³³

Türkiye’de Hayvan Hakları

Genel olarak Türkiye coğrafyasında hayvan sevgisinin yaygın olduğu düşüncesi çoğu çalışmalarda dile

²⁵ Murat Bardakçı, “Tarihimizin iki büyük köpek soykırımı”, Hürriyet: 26 Nisan 1998.

²⁶ “Hayırsız Ada’da bir “Katliam” Anıtı!”, *Bianet*: 4 Haziran 2012

²⁷ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, (1994), Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, Cilt 5: 89.

²⁸ Remzi Çavuş, “II. Abdülhamid Döneminde Dâülkelp (Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi”, *Vakanüvis*, Mart 2017, Yıl/2, No. 1: 50.

²⁹ Emre Karacaoğlu, “Kuduz Hastalığına Dâir İlk Kitabımız: Kuduz İlleti ve Tedâvîsi”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 2015; 23(3): 74

³⁰ Gürhan Kirilen, (2007). “16.-17. Yüzyıllarda Osmanlı ve Çin Arasındaki Diplomatik ve Kültürel İlişkiler. *ICANAS* 38, 22: 223, 226, 230.

³¹ Alexander Burns, “When Ling-Ling and Hsing Hsing Arrived in the U.S.”, *NY Times*: 4 Şubat 2016.

³² “Dünyanın en yaşlı erkek pandası öldü”, *BBC Türkçe*: 22 Ağustos 2012.

³³ “Çin’in ‘diplomat pandaları’”, *Anadolu Ajansı*: 12 Temmuz 2017

getirilmiştir. Bu bağlamdaki örnekler çeşitli Türk destanlarından verilirken, Türklerin önceleri Bozkır kültürüne sahip olması, tarım ve hayvancılık gibi geçim kaynakları, dini motifler, 12 Hayvanlı Türk Takvimi ve hatta kuşların konaklaması için yapılan kuşevleri ilk örnekler olarak sıralanmaktadır.

14 maddeden oluşan Hayvan Hakları Evrensel Bildirisi 1978’de yayınlanarak 4 Ekim Dünya Hayvan Hakları Günü ilan edildi. Ancak hayvan hakları için kurulan dernekler bir buçuk asır öncesine kadar gitmekte, 1825 ilk kez İngiltere’de görülmektedir.³⁴ Türkiye’de ise 1912 yılında kurulan "Himaye-i Hayvanat Cemiyeti" Cumhuriyet döneminde Atatürk’ün direktifleri ile 1923 yılında "Türkiye Hayvanları Koruma Demeği" olarak faaliyetlerini sürdürdü. 1955’e gelindiğinde Celal Bayar’ın öncülüğünde Hayvanları Koruma Demeği kuruldu. Sonrasında 1975’te Doğal Hayatı Koruma Demeği, 1988’te ise Hayvanların Yaşam Haklarını Koruma Demeği kuruldu. 20. Yüzyılın son çeyreğinde ise derneklerin sayılarında artış yaşandı. Türk Ceza Kanununun 521 ve 577’nci Maddeleri de hayvana kötü muameleye dair yasaya konmuştu. Hukuksal anlamda İsmet Sungurbey’in özel çabaları da ilk önemli adımlardı. Sonrasında Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliği ekseninde hukuksal haklar genişletildi.³⁵

Artan Türkiye nüfusu hem besine olan gereksinimi hem de konut ihtiyacını –çoğu zaman konut lüksünü artırınca dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hayvan hakları konusu süregelen tartışmalardan biri oldu. Kümes hayvancılığındaki otomat sistem, kimyasal atıklar, genel fabrikalaşma, gösteri amacıyla esaret altında tutulan yunus balıkları, hayvan ticareti, hayvanların bilimsel denek olarak kullanılması, avcılık, orman yangınları ve Türk Ceza Kanunu’ndaki sahipli-sahipsiz hayvan ayrımı ise süreç içerisinde diğer tartışma konuları oldu. Özellikle son yıllarda hayvan hakları ağırlıklı olarak “kötü muamele” haberleriyle gündeme gelmektedir. Hayvan haklarının iyileştirilmesi ve cezai yükümlülüklerin artırılmasına yönelik geniş bir kitlenin reform çağrıları 2018 yılında bile kamu vicdanını rahatlatarak şekilde yanıtlanmamış, siyasetin öncelikli gündemlerinden biri haline gelmemiştir. Günümüzde Türkiye ve dünyada hayvan hakkı ihlalleri beşeri değişim, kirlilik, denek olarak kullanma, kötü muamele, işkence, şiddet, çeşitli

toplayıcılık, hayvan dövüştürmeleri ve cinsel saldırı gibi onlarca başlıkta incelenmektedir.³⁶

Yukarıdaki örneklere ek olarak Türkiye’de köpek, horoz, deve ve boğa gibi hayvanların dövüştürülmesi kimi çevrelerde üzerine bahis bile yapılan ve alıcısı olan hak ihlalleri arasına girmiştir. Bunların hepsinin genel yaygınlığından söz edemesek bile içlerinden köpek ve horoz dövüşlerine dair haberler sık bir şekilde basına yansımaktadır. Çok önceleri ise turistik yerlerde ve sokaklarda “ayı oynatmaları” yaygındı. Yavruyken edinilen ayılar yetiştirilerek büyüdüklerinde ticari bir amaç uğruna bakıcısının çalgı ve talimatlarıyla zorla oynattırılıyordu. Hindistan ve Balkan coğrafyasında da görülen ayı oynatmaları hayvanın doğal yaşamından alıkonularak tutsak edilmesi ve onların belirli bir koşullandırma yöntemiyle zorla oynatılması anlamına geliyordu. Dönemsel kayıtlardan anlaşılacağı üzere belirli bir kitleyi etrafında toplayan bu uğraşının alıcısı vardı. Genel olarak Romanların organize ettiği ayı oynatmaları 1970 sonrasında azalmaya başladı ve 1980’li yıllardan sonra yasaklandı.³⁷ 1998 sonrasında ise ayılar özgürlüklerine kavuşmaya başladılar.³⁸ Ancak genç kuşağın Yeşilçam filmlerinden anımsayacağı ayı oynatmaları toplumsal hafızalardan silinmezken, bazı sirklerde ayı oynatmaları az da olsa devam etti.³⁹ Ayıların görünen tutsaklığı bitse de halen daha kaçak avlanma yüzünden soyu tehlikede olan birçok hayvan öldürülme tehlikesi yaşamaktadır. Köpek ve horoz dövüştürmeleri de halen devam etmektedir.

Günümüzde dikkat çekilmesi gereken konulardan birisi de agrosanayi ekseninde ortaya çıkan hayvan hakkı ihlalleri ve katliamlarıdır. Nüfusun artmasıyla birlikte hayvansal ürüne olan ihtiyaç gelişmekte olan sanayi teknolojisi ile beraber kapitalist üretim ekseninde çok farklı bir boyuta ulaştı. Sanayi teknolojisi öküz, at ve katır gibi hayvanlardaki yükü azaltırken özellikle kümes hayvanlarının üzerine çöktü. Modernleşen tarım beraberinde küçük aile çiftliklerini yok ederek ticari şirketleri doğurdu. “Yem sanayii, bankacılık, krediler, devlet kurumları gibi birbirine sarmalanmış geniş bir sistemin parçası” olan agrosanayinin kökleri 1920’li yılların Amerika’sında yatmaktadır.⁴⁰ Bu üretim sisteminde doğal ortamından uzak, büyük, kafesli ve sistemli yapıların içerisine tıklan binlerce hayvanın ne açık havaya ne de toprakla bir bağlantısı yoktur, yani hayvan artık kendisine bile

³⁴ Rüşti Ilgar, “Türkiye’de Hayvan Hakları ihlallerine Coğrafi Açıdan Bakış”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, 2007: 347.

³⁵ Aşkın Yaşar ve Halis Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi”, (2004). *Vet. Bil. Derg.*, 20(4): 43-44.

³⁶ Ilgar, a.g.m.: 354-358.

³⁷ Kayahan Uygur, “Ayı oynatanlar ve oynayanlar”, *Güneş*: 6 Aralık 2015.

³⁸ “BBC Arşivlerinde Türkiye: Zorla oynatılan ayılar 1998’de özgür”, *BBC Türkçe*: 2 Şubat 2018.

³⁹ “Sokakta yasak sirkte serbest”, *Hürriyet*: 20 Kasım 2010.

⁴⁰ Sezen Ergin Zengin, (2017). “Öznen Nesneye: Söylem Analizi Üzerinden Hayvanın Değişen Statüsü Hakkında Bir İnceleme”, Yayınlanmış Doktora Tezi: Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı: 174.

yabancıdır. Kendisine bile yabancılaşan hayvana bilgisayar kontrolü ile sağlanan “hava sistemleri” de çıkan arazılar sebebiyle toplu itlâflara neden olmaktadır. “Telef, itlâf, havasız kalarak, arıza, hayvan, elektrikler kesilince, tavuk” vb. gibi anahtar kelimeler ile yapılan basit bir Google araması bile bu konu için Türkiye’deki korkunç sayısal veriler hakkında ön bilgi sunacak durumdadır.

Sonuç

Çalışmanın amacı insan ve hayvan etkileşimindeki her şeyi tüm ayrıntılarıyla ortaya koymak değildir. Çalışmanın odak noktası her şeyin mükemmel bir şekilde birbirine bağlı olduğu ekosistemde beraber yaşamak zorunda olduğumuz canlılara dikkat çekmek ve onların insan yaşamındaki önemlerini, popülerliğini, algılarını ve etkilerini birtakım örnekler ile ortaya koymaktır. Bu bağlamda ilk olarak çevre tarihi alanıyla giriş yapılmış sonrasında ise tarımın ortaya çıkması, modern dinlerin doğuşu, bu dinlerdeki hayvan algısı, son olarak da nüfus artışı ve kapitalist üretim sistemi örnekleriyle insan ve hayvan etkileşiminde bazı dönüm noktalarına dikkat çekilmek istenmiştir.

İnsan ve hayvan etkileşimi ilk çağlardan günümüze sürekliliği olan bir evrimsel yapıdadır. Bu konuda fazlasıyla kapsayıcı bir şeyler hazırlamak ferdi bir çabayla pek olası gözükmemektedir. Çünkü insan ve hayvan etkileşimi incelemek, tarihsel, dinsel, sosyolojik, psikolojik, antropolojik, zoolojik, ekonomik ve coğrafi bir bilgi dağarcığını ve uzmanlığını gerektirmektedir.

İnsanlar ve hayvan arasındaki etkileşimdeki coğrafya faktörü, kedilerin popülerliği, İstanbul’un sokak köpekleri tarihindeki kısıtlı tartışmalar, diplomatik bir hediye olarak işlev gören hayvanlar, Türkiye’den örnekler ve agroekonomi üretim sistemiyle yaşanan toplu hayvan itlâfları da çalışmanın diğer parçalarıdır ve bir devrim yaşandığının örneklerdir

Açıkça görülen bir başka konu ise hayvan haklarının tanınmasında kurumsal ve uluslararası gecikmedir. Hayvan haklarının savunusunda Türkiye’deki dernek ve vakıfların sayısının pek fazla olmadığı, olanların da kayda değer bir kurumsallığa haiz olmadığı nettir. Son dönemlerde hayvan hakları için reform talebinde bulunan kitle ve medyanın ilgisi atılması gereken yeni adımlar için umut vericidir. Tabi ki öncelikli olarak eğitim “beraber yaşamak zorunda olduğumuz” diğer canlılara yönelik ilk adım olmalıdır. Toplumdaki duyarlılığının artmasında eğitimden sonra sosyal medyanın da etkisi fazlasıyla önemlidir. En önemlisi de toplumlarda iyi davranış ve sorumluluk sahibi insanların yetiştirilmesidir. Hukuki adımlar da bu konuda kamu vicdanını rahatlatma potansiyeline sahiptir.

Son olarak çalışma içinde atıf yapılan Rüştü Ilgar’ın ilgili makalesinin sonuç kısmından bir kesiti, hayvan hakkı savunucuların anlatmak istediği bir durumu özetlemesi sebebiyle aynen paylaşıyorum:

“Hayvan haklarını savunmanın amacı, insan ve hayvanların eşit olmalarını sağlamak değil, hayvanların temel hak ve özgürlüklerini temin etmek, acı ve işkence çekmelerini, özellikle yavrulama zamanı öldürülmelerini, aç kalmalarını engellemek, basit zevkler için doğal ortamlarından koparılma engellemektir. Hayvan haklarına bağlı kalmak, onları sevmek ve onlara karşı acıma duygusu beslemek, bir insanlık görevidir.